دەقی شیعریی لەنێوان ئیستاتیکا و ئایدیۆلۆژیادا (دیوانی براکۆژی بە نموونە).. کاوە عەلی مەردان

تێبینی: ئەم بابەتە لە بنەڕەتدا لەکۆڵینەوەیەکی وەرزیی لە کۆرساتی ماستەر ساڵی (2019) لە زانکۆی سەڵاحەددین نووسراوە.

پێشەکی

شیعر وەك هەر ژانرێکی تری ئەدەبی خاوەنی بنەماو تایبەتمەندی خۆیەتی، ئەو خاسییەتانەشی دەبنە خاڵی جیاکەرەوەی لە گفتوگۆی ئاسایی، زمانیش ڕۆڵێکی بەرچاو دەگێڕێت لەنێو دەقی شیعریداو لەڕێگەی گەمەیەکی زمانەوانی و بەکارهێنانی هونەرەکانی ڕەوانبێژییەوە کە دەبێتە هۆی مەزراندنی ئیستاتیکاو جوانی هونەری، بەڵام بەهۆی زاڵبوونی ئایدیۆلۆژیا و هەژموونی هزروبیری سیاسی بەسەر دەقی شیعردا، بەهای ئیستاتیکای شیعر کاڵدەبێتەوە و بەرەو لاوازی دەچێت. کەواتە هەرکاتێك ئایدیۆلۆژیا باڵی کێشا بەسەر دەقی ئەدەبیدا ئەوکات ئیستاتیکا و لایەنی هونەری کەمتر بەدیار دەکەون و پتر ڕوولە کزی دەکەن.

1-1: شیعر و ئیستاتیکا

2-1-1: پێناسە و بنەمای شیعر

ئاشکرایە شیعر یەکێکە لە ژانرەکانی ئەدەب و پێگەیەکی گرنگی لە دونیای ئەدەبدا هەیە و لەو نێوەندەدا ڕووبەرێکی فراوانی داگیر کردووە، هاوکات وەك ڕەگەزێکی سەرەکی بوونی خۆی لە مێژووی ئەدەبدا سەلماندووە.

لە ڕووی زمانەوانییەوە لە پاڵ وشەی شیعر لەزمانی کوردیدا چەند زاراوەیەکی دی بەکارهێنراون لەوانە: (هەڵبەست ، هۆزان ، هۆنراوە) بەڵام زاراوەی شیعر لە هەموویان زیاتر بەکارهێنراوە، لەم ڕووەوە دەبینین زۆر پێناسە بۆ شیعر کراوە و هەر یەکە و لە گۆشەنیگایەکەوە باسی لێوەکردووە، هەروەك لای ڕەخنەگرانی کۆنی عەرەب هاتووە: ((شیعر وشەیەکی کێشدار و سەروادارە، کە واتا دەگەیەنێت)) (حوسێن، 2008 :71) بەم پێودانگە بێت شیعری ئازاد ،

کە ڕوواڵەتەکی نوێ شیعری هاوچەرخە لە دەرەوەی بازنەی شیعر دەمێنتەوە ، بەڵام دیارە هەر قۆناغە و ئیستاتیکا و فۆرمی تایبەت بەخۆی هەیە لەرەوە پێناسە و مەرجەکانی شیری گۆڕانی بەسەرداهاتووە هەڵبەتە شیعر هەڵگری پەیامی مرۆڤایەتییە و گوزارشت لە خۆشی و ناخۆشییەکانی مرۆڤ دەکات، بۆ ئەم مەبەستەش بە گەمەیەکی زمانەوانی لە چوارچێوەیەکی هونەریدا دەردەبڕێت، شیعر وەك هەر بابەتێکی تر، کە پەیوەندی بە ژیانی مرۆڤەوە هەیە بەپێی قۆناغ و سەردەمەکان گۆڕانکاری بەسەر ڕووخسارو تەنانەت ناوەرۆکیشی دا هاتووە لە قۆناغە جیاوازەکانی ژیانی مرۆڤدا ئامادەگی هەبووە.

1-1-3: زمانی شیعر

زمان بە ڕەگەزیکی دیار و سەرەکی دەقی شیعری دادەنرێت هەروەك بڕبڕەی پشتی هەموو دەقێکی ئەدەبییە و ڕۆڵێکی سەرەکی لە بەرهەم هێنانی دەقدا دەگێڕێت ((سەرجەم ڕەگەزەکانی شیعر زمان ، ئەزموون ، ڕیتم و وێنە هونەری ، بە هەموویان لە ئەنجامی کارلێك کردنیان دەقی ڕەسەن پێك دەهێنن)) (کەریم، 2011: 45-46)هەرچەندە بنیاتی گشتی شیعر پەیوەندی بە ئەرکی سەرجەم ڕەگەزەکانی شیعرەوە هەیە، بەڵام زمان لە هەموویان زیاتر ڕۆڵ دەگێڕێت لە گەیاندنی مەبەستەکانی شیعر؛ چونکە هەموو ئەو ڕەگەزانە لە ڕێگەی زمانەوە بەرجەستە دەبن، بە دەربڕینەکی دی سەرجەم ڕەگەزەکانی شیعر لە نێو زماندا دەتوێنەوەو بە ئاشکرا هەست بە بوونیان ناکرێت (زمانی شیعر زمانی دەربڕینی ئیستاتیکا و هەڵچوونە کە هێزێکی کاریگەر دەخوڵقێنێ بۆ بنیاتنانی پردێك لە نێوان شاعیر و خوێنەر بۆ هەیەوە شاعیر دەتوانێ ئەزموونی تایبەتی خۆی بگەیەنێتە خوێنەر) (کەریم، 2011: 54) کەواتە لە نێو دەقی شیعریدا زمان شێوازێکی گرنگی دەربڕینی هونەرییە، کە بەڕێگەی گەمەی زمانەوانی و یاریکردن بە وشەکان ئیستاتیکای هونەریی دەقی ئەدەبی بەرهەم دەهێنرێت؛ چونکە زمان لە نێو شیعردا ئەرکی گەیاندن نییە، بەڵکو ئەرکی دروست کردنی گەمەیەکی هونەری و ڕەوانبێژییە، هەروەك (پۆل ڤاری) گرنگییەکی زۆربە زمانی شیعر دەدات و شیعر بە زمانێکی دیکەی نێو زمان دادەنێت، کە پێیوایە (زمان شیعرە لە ڕێگەی زمانەوە) (مستەفا: 2009 ، 86) واتە شیعر لەبەر ئەوەی کەرەستەی نووسینەوەکەی زمانە، بەڵام ئەو زمانە ئاسایە نا کە ڕۆژانە قسەی پێدەکرێت، بەڵکو ئەو زمانەی کە بەهۆی هونەری ئیستاتیکاو بەزمانێکی ناڕوون و لێڵییەوە دیتە ئاراوە، ئاشکرایە زمانی شیعریش بەم پێودانگە جیایە لە زمانی ئاسایی و قسەکردن.

جۆی بیرهێنانەوەیە زمان لە نێو شیعردا ڕۆڵێکی بەرچاو دەگێڕێ لە تێڕامانی بیر کردنەوەی قوڵی خوێنەر لە ڕێگەی ئەو دەقە شیعرییانەی کە بە زمانێکی لێڵ و هونەرییانە نووسراون، هەروەك خوێنەر پێویستی بە بیرکردنەوە و لەورد بوونەوە و سەرنجدان هەیە بۆ ئەوەی مانا شاراوەکانی دەقەکەی بۆ ئاشکرا بێت.

ئەرکی زمان بەگشتی لە ئاخاوتنی ڕۆژانەدا تێگەیشت و گەیاندنە، بەڵام لە نێو ئەدەب بەگشتی و شیعر بەتایبەتی خاوەن ئەرکێکی ئیستاتیکییە؛ چونکە زمان لە نێو شیعردا ئەرکی گەیاندن نییە، لەهەمبەردا ئەرکی دروست کردنی گەمەی هونەریی و ڕەوانبێژییە .

ئەرکی سەرەکی زمان لە نێو شیعردا دروست کردنی جوانی هونەریی و زمانێکی سەرنج ڕاکیش و هەروەها دروست کردنی کاریگەریی ئەدەبییە پاشان گەیاندن، (ئەدۆنیس) پێیوایە ((زمانی شیعر گوزارشت نییە بەڵکو داهێنانە)) (میرئاودەلی ، 2015: 37) لەبەرەوە ئەرکی زمان هەستی پێدەکرێ و ستراتیجی خۆی ئاشکرا دەکات، بەوەی کە لە نێو شیعردا ئەرکی زمان داهێنان کارییە، هاوکات شیعر دەرفەتێکی دیکەی بە شاعیر بەخشیوە و ئازادی تەواوی پێداوە بۆ تێکشکاندنی یاسا ڕێزمانییەکان بە خزمەتی مەزراندی دەقی شیعری، لە کاتێکدا زمانی قسەکردنی ئاسایی و ڕۆژانە بەو جۆرە شاکاندنە ڕێزمانیانە قایل نابێت، کەواتە شاعیر ئازادە لە دەست کاریکردنی پێکهاتەکانی ڕستەو یاری و جێگۆڕکێ پێکردنیان لە پێناو بەرهەم هێنانی دەقێکی هونەرییانە.

2: ئیستاتیکا چەمك و پێناسە

(لە بنەڕەتدا وشەی ئیستاتیکا لە Asthetics) وشەی (Aistheticos)ی گریکییەوە هاتووە کە بە واتای زانین بەهۆی هەستەوە یان ناسینی هەستپێکراو ، پاشان بە زانینی (ادراك) تایبەت بە هەستی جوانی دەوترا کە لە سروشت و نموونەی هونەریدا دەبینین) (حسەن ، 2008: 17) کەواتە ئیستاتیکا لە ڕووی زاراوەوە وەك زۆرینەی زارازوە ئەدەبی و زانستییەکانی دی بۆ گریکەکان دەگەڕێتەوە، کە مەبەست لێی زانستێکە بەهۆی هەستەوە پێی دەگەین و درکی پێدەکەین، هەروەك ئیستاتیکا زاراوەیەکی فەلسەفییە و بە زانستێك بەکاردەبرێت ((لە مەرجەکانی جوانی ، پێوانەکانی لە چێژی هونەریدا ، بەیارەکان و بەها پەیوەستەکان بە شوێنەوارە هونەرییەکانەوە دەکۆڵێتەوە)) (مستەفا: 2009، 20) ئاشکرایە ئیستاتیکا زانستێکی فەلسەفیەو کار لەسەر مەرجەکانی جوانی و پێوانەو چێژی هونەری دەکات.

بە یەکەمجار زاراوەی ئیستاتیکا لە لایەن زانای ئەڵمانی (ئەلیکساندەر بۆمگارتن 1714_1764) بەکار هاتووە کە هێزی زانینی دابەش کردووە بۆ: ((هێزی باڵای عەقڵ کە جەخت لەسەر لۆژیك دەکات، لەگەڵ هێزی نزمی هەست کە جەخت لەسەر ئیستاتیکا دەکات ، کەواتە بە لۆژیك دەگەین بە حەق و بە ئیستاتیکا دەگەین بە هونەر)) (حسێن ، 2008: 18) دەتوانین بڵێین: بۆمگارتن زۆر بەوردی لەزانانە جیاوازی لە نێوان فەلسەفەو هونەردا کردووە بەوەی ، کە ئیستاتیکا بابەتێکە مامەڵەی لەگەڵ هەستەکاندا دەکات، هەرچی فەلسەفەیە مامەڵەی لە سەروو هەستە و لەگەڵ عەقڵ دایە، کەواتە لە بواری ئەدەبیدا ئیستاتیکا هونەریی بوونی دەق دیاری دەکات و ڕوونی دەکاتەوە، کە دەقی ئەدەبی چەندە خاوەنی ئەدگارو تایبەتمەندی هونەرییە لەو ڕێگەیەوە دەقی ئەدەبی لە گفتوگۆی ئاسایی و ڕاستەوخۆ جیادەکاتەوە، لەم سۆنگەیەوە دەکرێ بگوترێ: جوانی هونەری (بریتییە لە داهێنانیکی هونەری ، وێنەیەکی نوێ دروست دەکات کە سیفەتەکانی جوانی تێدا کۆدەکاتەوە لەسەر بنەمای کرداری هەڵبژاردن و لێکدانەوە و ڕێکخستن دامەزراوە ئەمەش پێچەوانەی گواستنەوەی سروشتە) (مستەفا ، 2009: 35) پێمان وایە ئەم پێناسەیە لەوانی تر گونجاوترە؛ چونکە توانیویەتی بەشێوەیەکی زانستیانە ئیستاتیکای بناسێنێت و تێکڕای ڕەهەندەکانی لەناو پێناسەکەدا نواندووە، هەڵبەتە ئیستاتیکا تەنها مامەڵەکردن نییە لەگەڵ هەست یاخود عەقڵ بەڵکو لەپاڵ ئەو مامەڵە کردنەش داهێنانە لەسەر بنەمای چێکردنەوەی سیفەتە جوانەکان و هاوکات گوستنەوەی ناڕاستەوخۆی دیاردەکانی سروشت.

لە نێو هونەرو ئەدەبدا کۆمەڵێ پەیف و دەربڕین هەن لەپشتەوەی دەق خۆیان حەشارداوە و بۆ خوێندنەوەی سەرپێی ڕەنگە هەست بە بوونیان نەکرێت، ئەمەش پێویستی بە تێڕامان و سەرنجدانی پتر هەیە ، کە بە ئیستاتیکا فەراهم دەبێت، کە جوانی هونەریی و ڕووح بەبەر دەقدا دەکات و چێشەی پێدە بەخشێت، لێرەوە ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە ئیستاتیکا لە نێو ئەدەب بەگشتی و شیعر بەتایبەتی ئەرکێکی گرنگ و بایەخداری لە ئەستۆیە بە ڕازاندنەوە و جوانکاری ، ئەویش بە دروست کردنی وێنەیەکی جوانی هونەری جیا لەو وێنەیەی کە بە چاو و لەڕێگەی بینینەوە هەستی پێدەکرێت، وێنەیەك کە بە دەست نە نەخشێنراوە، بەڵکو وێنەیەکە بە زمان و لە ڕێگەی دەربڕینی وشە و گەمەی زمانەوە ساز دەکرێت، ئەو سازکردنەش بەهۆی دەربڕینی ناڕاستەوخۆ و لادانی زمانی و دروست کردنی کەد…هتد لەنێو دەقدا فەراهەم دەبێت و بەهای ئیستاتیکی بە شیعر دەبەخشیت ئەو بەهایەش گرنگە و بە شیعر جێی بایەخە؛ چونکە جیای دەکاتەوە لە گفتوگۆی ئاسایی و قسەکردنی

ڕۆژانە.

3: ئایدیۆلۆژیا و شیعر

1-3: چەمك و پێناسەی ئایدیۆلۆژیا:

زاراوەی ئایدیۆلۆژیا كە لە بنەڕەتدا زاراوەكە فەڕەنسییە، ئەم زاراوەیە بەرانبەر بە وشەكانی (ڕێكخستنی بیرەكان ، بیروباوەڕ ، هزر دەوەستێ) (عروی، 2012: 9) ، كەواتە ئەم زاراوەیە مانای فراوانی هەیە و قەتیس نەماوە لە تاكە واتایەكدا، وەكو ڕێكخستنی كۆمەڵە بیرو بۆچوونێك یان هزرێكی ئاینیی یاخود بیروباوەڕی سیاسی بەكاردەهێنرێت، جێی باسە زاراوەی ئایدیۆلۆژیا لە ناوەندە فیكری و ڕۆشنبیرییەكان زۆرتر لە بواری بیرو باوەڕی سیاسی بەكار دەبرێت، هەڵبەتە ئێمەش لەم لێكۆڵینەوەیە زیاتر بۆ ئەو مەبەستە گەرەكمانە قسەی لەسەر بكەین، پێمان باشە لەم بارەیەوە هەندێ پێناسە بخەینە بەرچاو، ئایدیۆلۆژیا ((كۆمەڵە بیروڕایەكە گوزارشت لە هەڵویستە دیاری كراوەكان دەكات لە بەرانبەر ئادەمیزاد بە ئادەمیزادەوە ئادەمیزاد بە سروشت و جیهانی كۆمەڵایەتییەوە بەمەش لەگەڵ زاراوەی بڕوا هاوتەریب دەبێت ئەگەر بڕوا پەیوەست بێت بە ئاینەوە ئەوا ئەمیش پەیوەستە بە قیەمی ڕامیاری و كۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەوە)) (الماضی، 2010: 134) ئەم پێناسەیە بە شێوەیەكی گشتگیرانە زاراوەكەی ناساندووە، عەبدوڵڵا عروی لە پێشەكی كتێبەكەی بە ناوونیشانی (چەمكی ئایدیۆلۆژیا) بەم شێوەیە باسی دەكات (ئایدیۆلۆژیا چەمكێكی سادە نییە بۆ پەڕینەوە لە واقعێكی ڕوون و بەرجەستەكراو، بۆ ئەوەش نەهاتۆتە ئاراوە تا بە ئاسانی سنووردار بكرێت، بەڵكو چەمكێكی كۆمەڵایەتی و مێژووییە كە لەژێر بارو كاریگەری خۆی و گەشە و ململانێ كۆمەڵایەتی و سیاسیەكاندایە) پیناسەكەی عروی ئەوەمان پێدەڵێ كە ئایدیۆلۆژیا چەمكێكی فراوانە و بە ئاسانی دەستەمۆ ناكرێت؛ لە ژێر كاریگەری خۆی و ململانێ كۆمەڵایەتی و سیاسیەكاندا گەشەو نەشونما دەكات، لەبەر ئەوەی ئەم چەمكە زیاتر ڕووپۆشی سیاسی وەرگرتووە، بۆیە بەردەوام لە چالاكی و ململانێدایە لەناو واقعە سیاسیەكەی خۆی، یاخود ئایدۆلۆژیا لە دیدی ماركسیزمەوە ((دەربڕی ئەو بە هاو هزر و ئاماژانەیە كە مرۆڤەكان بە ئەركە كۆمەڵایەتییەكان گرێدەدات، بەم شێوەیە پێش بە ناسینی ڕاستی□قینەیان بۆ كۆمەڵگا دەگریت))(یەعقووبی، 2008: 47) ((كۆمەڵە بیروڕایەكە پێداویستی و خواستە كۆمەڵایەتییەكانی تاكە كەس ، تاقم ، چین یان كلتوورێك ئەنوێنێت)) (فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی: 16) كەواتە وەكو زاراوەیەكی پیشەیی و تایبەت بەو كۆمەڵە باوەڕ و

بیرۆکانە دەگوترێت ، لەگوتاری سیاسی تایبەت بەکاردەبرێت، ئاشکرایە ئایدیۆلۆژیا بەناو زۆربەی زانستە مرۆییەکاندا ڕۆچووە و لە نێویاندا گەشەو نەشونمای کردووە و کاریگەری بەسەریانەوە هەبووە لەو ڕوانگەیەوە ، کە (هزروبیر) ڕەگەزێکە لە پێکهاتەی بنیاتی شیعر، جا بۆیە ئامادەبوونی ئەم ڕەگەزە هەندێ جار ڕاستەوخۆ و هەندێ جاریش ناڕاستەخۆ دەبێت، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی کە هەندێ جار دەقی شیعر هونەریی بوونی لە نێو ئایدیۆلۆژیادا بتو□ت□و□ □□ه□ندە گرنگەکەی خۆی لێ ونبێ و لە ئیستاتیکا داماڵرێت ، لێرەوە دەقێك بەرهەم دێت، کە تاڕادەیەك خاڵییە دەبێت لە بەهای هونەریی بەهۆی زاڵبوونی هەژموونی بیری ئایدیۆلۆژییەوە لە دۆخێکی لەو شێوەیە دەکرێ دەق وەکو ئایدیۆلۆژیایەکی ڕووت تەماشا بکرێت، نەوەك دەقێکی ئیستاتیکی.

4: دیوانی براکوژی عەبدوڵڵا پەشێو (هزروبیر)

لەم تەوەرەدا هەوڵدەدەین بەشێوەیەکی پراکتیکی قسە لەسەر ئەودەقانەی (دیوانی برکوژی) عەبدوڵڵا پەشێو بکەین، کە لە دوو توێی (هەسپم هەورەو ڕکێفم چیا)دا هەیە ئەم کتێبە کۆی شیعرەکانی ساڵانی(1980 تاوەکو 2005) لە خۆدەگرێت، بەشێکی تەرخانکردووە بۆ شیعرەکانی دیوانی براکۆژی لە لاپەڕەکانی (432 تا 466) دەگرێتەوە، کەواتە قسەو باسی ئێمە تەنها لەسەر شیعرەکانی نێو دیوانی براکوژییە.

سەر لەبەری شیعرەکانی دیوانی براکوژی زادەی قۆناغێکی دیاریکراوی مێژوویین، تێیدا شەڕێکی نەخوازراوو ماڵوێرانکار لە نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو لە نێوان دوو هێزی سیاسی باشووری کوردستان ئەوانیش (پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان) ڕوویدا، ئەم شەڕە نەخوازراوە زۆر کاردانەوەی دەرەکی و نێو خۆیی بە دوای خۆیدا هێنا و نووسەران و ڕۆشنبیرانی نێوخۆ هەوڵی زۆریاندا بۆ دامرکاندنەوەی ئاگری شەڕەکە بەزوویی و هەریەکە و لە سۆنگەی بەر پرسیارێتییەوە ناڕەزاییی خۆیان دەربڕی عەبدوڵڵا پەشێویش وەکو شاعیر و ڕۆشنبیر□□ك لەو سەردەمەدا هەڵوێستەکانی خۆی لەمەڕ ئەو شەڕە لە نێو شیعردا چڕ کردۆتەوە، شیعرەکانی براکۆژی لە (19) پارچە پێکهاتوون شاعیر ناونیشانی بۆ هەریەك لەو پارچە شیعرانە دانەناوە، بەڵکو بۆ هەریەك لەو پارچە شیعرانە ژمارەی داناوە لە (1 تا 19) دەگرێتەوە چاپی یەکەمی دیوانی برکوژی لە ساڵی 1994 لە گەرمەی شەڕەکە لە شاری هەولێر بە چاپی گەیاندووە.

بۆ قسەکردن لەسەر دیوانەکە وامان بە باش زانی ب□ شیعرەکانی پۆلینی

ئەم بەشانەی خوارەوەی بکەین تاکو بە ئاسانی بتوانین قسە لەسەر بەشێك لە شیعرەکان لە ژیر هەر ناونیشانێکدا بکەین:

4-1: دابەشکردن و لەتلەت کردنی کۆمەڵگا (هەمووشتێك دابەش دوو)
لە پارچە شیعری ژمارە (2) دا پەشێو باس لە دابەشکاری کات و دەکات:

لەم نیشتمانە چارەڕەشەدا
چیتان هێشتووە …
ناوێرم قەڵەمێك هەڵگرم.
ناوێرم کراسێك لەبەرکەم.
ڕووتان ڕەش بێ،
خۆ ڕەنگەکانیشتان دابەش کرد!
… … … …
بەڵام خوێندکار یا قوتابی؟
ژن یا ئافرەت؟
ڕووتان ڕەش بێ،
تا وشەی ناو فەرهەنگەکانیشتان دابەش کرد!
… … … …
دوو کەناری زێی جاویدانی
خانی حاجی قادرتان دابەش کرد.
خاك و ئاو و ئاگرتان دابەش کرد
کوا چیتان هێشت؟
کوا کێتان هێشت؟
قەحپە و دز و ڕێگرتان دابەش کرد.(پەشێو، 2014: 443)

لەم کۆپلەی یەکەم و دووەمدا شاعیر پێیوایە ڕەنگەکانی سروشت بە جۆریك دابەشکراون بەسەر جەمسەرە سیاسییەکاندا تەنانەت ترسی هەیە لە هەڵگرتنی قەڵەمێك لەبەرکردنی کراسێك ناوبردنی وشەکانی قوتابی یان خوێندکار ژن یان ئافرەت، وایدەبینێت هەر چەمك وزاراوەیەك لەسەر لایەنێکی سیاسی تاپۆکراوە، تا دەگاتە فەرهەنگی زمانەکەش لەتلەتکراوە. لە کۆپلەشیعری سێیەمدا شاعیر پێیوایە دابەشکارییەکە بە مێژووشدا ڕۆچووە و شاعیران و کەڵە پیاوانی میللەت دابەشی ئەملاو ئەولا کراون. لێرە دا بە زمانێکی زۆر سادە و تەنانەت نزم و زبر و هەڵچوونێکی دەروونییەوە هەستی خۆی لە مەڕ ئەو بارودۆخە ناهەموارە دەردەبڕێت بە بەکارهێنانی وشەکانی: (قەحپە ، دز ، ڕێگر) هەڵبەتە ئەم جۆرە دەربڕینانە لە قسەکردنی ئاساییدا نامۆن و خەڵك خۆی لە دەربڕینیان بە دوور دەگرێت، بەڵام شاعیر بە مەبەست بەو جۆرە ئاخافتووە، لەڕووی لایەنی هونەرییەوە گەمەی هونەریی و

زمانەوانی بەدی ناکرێت، بەڵکو زمانی دەقەکان زۆر ساکارن و گفتوگۆی ڕۆژانەن، تەنانەت هەندێکیان تابۆن، وادیارە شاعیر خۆی نەداوە لە ئیستاتیکای هونەریی کە بە ڕووحی دەقی شیعری دادنرێت.
جێی بیرهێنانەوەیە پێشتر ئاماژەمان بە ئەوە کردووە کە ئیستاتیکا کار لەسەر دەربڕینی ناڕاستەوخۆ و لێڵی زمان دەکات، بەڵام لە بیرمان نەچێت ئەرکی زمانی شیعر ئەرکێکە بۆ بزواندنی ناخی خوێنەر وتەبرامان و سەرنجدان بە پەیف و وشەی جوان و جوانکاری هونەریی نەوەك ئەو جۆرە دەربڕینانە، کە بەشێکیان بۆ قسەکردنی ئاسایی گونجاونین چ جای لە نێو شیعردا.
ئەوەی لێرەدا هەستی پێدەکرێت هەندێ ئایدیۆلۆژیا حزووری هەیە ئەوەندە گەمە هونەریی و زمانەوانییەکان بەرچاو ناکەون، بەدەر بەڕێنەکی دی لەو سێ کۆپلە شیعرە دا ئایدیۆلۆژیا ئەوەندە زاڵە و هەژموونی هەیە بەسەر دەقەکانەوە ، خۆ بوارێکی بۆ لایەنە هونەرییەکان نەهێشتوو، بۆیە دەبینین فەیلەسوفێکی وەکو (کانت) لە دژی ئەوەیە کە هونەر بخرێتە خزمەتی سیاسەتەوە و پێیوابووە ناکرێ هونەر بکرێت بە دیلی ئایدۆلۆژیا (میرئاودەلی، 1979: 87) کەواتە ئەگەر ئایدیۆلۆژیا بوو بە بابەتی سەرەکی لە نێو ئەدەبداو بەو بەرگە فیکرییە ڕووپێشکرا ئەوکات جێ بۆ هونەر لەق دەبێ و بەرهەمەکەش ئەو چێژ و بەهایەی نابێت.

4-2: داشۆرینی سیاسی

لە کۆپلە شیعری ژمارە(9)دا شاعیر بەزمانێکی زۆر سادە هاتۆتە گۆو دەڵێ:

ئەمڕۆ ڕۆژی شیعر نییە،
بۆیە، من بێتان دەمە گە،
بەزمانێکی یەکجار سادە
پێتان دەڵێم:
ئەوەی کورد بی و کورد بکوژێ
زۆڵە ، تۆڕەسە ، گەوادە! (پێشەو ، 2014، 455)

پێشەو بە زمانێکی زۆر سادەو ئاست نزم و ڕاستەوخۆ کەفوکوڵ و هەڵچوونی نێو ناخی دەردەبڕیت، ئاماژە بە ئەوە دەکات کە ئەمڕۆ ڕۆژی شیعر نییە پێویستە زۆر بەسادەیی پێتان ڕابگەیەنم ئەوەی برای خۆی بکوژێ هەرچی وشەو دەستەواژەی ناشیرینە و نەشیاوە هەشتا بەی کەمە.
جێی باسە گەر بەوردی سەرنجی کۆی گشتی وشەکانی نێو ئەم دەقە بدەین لایەنی هونەریی تیدا بەدی ناکەین؛ چونکە هیچ جۆرە لێڵیی و ئاڵۆزییەك لە واتای وشەکان بوونیان نییە، بەڵکو زمانی نیو دەقەکە

هێندە ئاست نزم و زبرە بەتایبەت وشەکانی (زۆڵە ، تەرەسە ، گەوادە) ڕاستە هەموو زمانێك خاوەنی وشەگەلی لەم شێوەیەیە، بەڵام دەربڕینی ئەم جۆرە وشانە لە هیچ شوێنێك گونجاو نین مەگەر مر□ق ل□ حاڵەتی تووڕەییەکی لە ڕادەبەدەر یان تێکچوونی باری دەروونی نەبێت، ئاخر زمانی شیعر زمانێکی ناسك و جوانە قسە لەگەڵ هەست و سۆزدا دەکات، بۆیە شیعر ناتوانێ ئەو جۆرە زمانە زبرە لەخۆبگرێت و بە گوێی خوێنەریدا بدات، جێی باسە دەکرێ ئەو زمانە زبرە وایکردبێت شاعیر نەیتوانیبێت ئیستاتیکا لە نێو دەقەکە بمەزرێنێت و بەکەرەستە هونەری□کان جوانکاری لەسەر بکات، ئەمەش پەیوەندی بەو ئایدۆلۆژیایەوە هەیە کە شاعیری بەجۆرێك خرۆشاندووە، هەموو وشەو دەربڕینێکی بە شیعر چوواندووە ڕەچاوی تایبەتمەندی و لایەنە هونەری□کانی شیعری نەکردووە.

لە کۆپلەی ژمارە (10)دا دەڵێ:

کە براکوژێك دەبینم،
باوەڕکەن ڕشیانەوەم دێ!
تا بەیانی هەدانادا□م،
دایم ئەم دیو ئەو دیو دەکەم،
سەد قۆناغیش دوور کەومەوە
بۆنی لاکی ماکەرێکی پتۆپیو دەکەم! (پەشێو:2014، 456)

0 لەم پارچە شیعرەشدا وەك دەبینرێت زمانی دەقەکە سادەو دیسان ئاست نزمە کە بەزمانێك دەقەکەی نووسیوە تەنانەت دوورە لە شێوازی قسەکردنی ئاسایی، بەتایبەت وشەکانی(ڕشیانەوە ، بۆنی لاك ، ماکەر ، تۆپیو) هەروەك پێشتر ئاماژەمان پێدا ئەم جۆرە دەربڕینانە نامۆن بە زمانی قسەکردن، جا شیعر چۆن بتوانێ وەریان بگرێت؟ لەڕووی هونەری□وە وادەردەکەوێت شاعیر لێکچواندنی کردبێت لە نێوان وشەکانی (لاشە-لاك) ، (مر□ق-ماکەر) ، (تۆپین-مردن) ڕاستە لێکچواندن بنەمایەکە بۆ مەزراندنی ئیستاتیکا، بەڵام بەهۆی بەکارهێنانی ئەو وشەو دەربڕینە نامۆ و ناشیرینانە جوانیی هونەری دەقەکە شاراوەتەوە، بەدەربڕینێکی دی بەهۆی ئە وزمانە زبرەوە ئیستاتیکا و ڕووحی هونەریی دەقەکە لەجێی خۆیدا مردووە و بوونی نەماوە.

لە پارچە شیعری ژمارە (17)دا دەڵێ:

ڕاستی: پەروانەیەکە،
گەر دەتەوێ پێی بگەی،
دایگیرسێنە چراکەت.
خۆت دیلی، چۆن دیل دەکوژیت؟
هەی هەزار لەعنەت

لە گەورەی خەت و براکەت! (پەشێو ،2014: 464)

شاعیر هەر لەسەرەتای دەقەکەوە ئیستاتیکایەکی جوانی مەزراندووە ، بە جۆرێك خۆی و هەمـوو ئەوانەی باسـی ڕاسـتییەکان دەکەن وەکـو پەروانە خۆیـان بەرەو ئـاگر دەبـن ئـاشکرایە پەروانە ئەو جۆرە گیاندار (میروو)ەیە، لە شەواندا دەردەکەوێت ڕووناکی لە هەر لایك ببینێ بەرەو ڕووی دەڕوات و دواتر ڕووناکییەکە دەیسووتێنێت ، واتە شاعیر دەیەوێ بڵێ درکاندنی ڕاستییەکان واتە خۆکوشتن، بەم کارەش توانیویەتی لایەنی هونەری دەقەکە بەرز بکاتەوە و جوانکاری تێدا ڕەبنێت، هەرچەندە لە دوادێری شیعرەکەدا زمانی زبرو داشۆرینی بەکار هێناوەو نەفرەت بارانی ئەوانەدەکات کە دیل دەکوژن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لایەنی هونەری دەقەکەی پشت گوێ نەخستووە، بەگشتی شاعیر بە سوود بینین لە هونەرەکانی ئیستاتیکاو تیکەڵ بە ئایدۆلۆژیا وێنەیەکی هونەری جوانی دروست کردووە، کە خوێنەر بەبێ وردبوونەوەو یەکجار خوێندنەوە، ڕەنگە لە واتاکەی تێنەگات بەمەش پارێزگاری کردووە لە تایبەتمەندی هونەریانەی شیعر.

4-3: ئامادەبوونی وینەی نیشتمان

لەم کۆپلە شیعرە ژمارە (12) پەشێو وێنەی نیشتمانی بەرجەستەکردووە، کە دەڵێ:

باشوور نۆبەرەی مێژووە،
پیرە داری سنۆبەرە.
شەقەمشار بەدەشتەکان
لە ناوقەدڕا دەیبڕنەوە،
یەك لەم بەرە یەك لەو بەرە (پەشێو ، 2014: 458)

لەم پارچە شیعرەدا وینەی نیشتمان بە جۆرێك ئامادەیی هەیە، شاعیر هەست بە لەناوچوونی دەکات بەدەستی کورد خۆیەوە، پێیوایە باشووری کوردستان نۆبەرەی هەرچوار پارچەکەیە ڕزگاری بووە لە چنگی داگیرکەران، ئاواتە خوازی ڕزگاربوونی پارچەکانی تریشە، بەڵام دواتر نائومید دەبێت بەهۆی شەڕی براکوژییەوە، ئاماژە بە لەناوچوونی و بڕینەوەی دەکات لەلایەن هەردوو بەرەکەوە، لەڕووی زمانەوە شاعیر تاڕادەیکی نەرمی نواندووە لە چاو دەقەکانی پێشوو، لەو نێوەندەشدا ئیستاتیکای هونەری جوانی بەرجەستەکردووە و چێشەو چیژی بە دەقە بەخشیوە بە بەکارهێنانی وشەکانی (نۆبەرە ، پیرەدار ، شەقەمشار ، بڕینەوە) ڕووی هونەری نەخشاندووە، هاوکات دەقەکەش خاڵی نییە لە ئایدۆلۆژیا، بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە شاعیر هاوسەنگی و تەبایی ڕاگرتووە لە نێوان ئیستاتیکا و ئایدۆلۆژیادا لە

کۆتاییدا دەقێکی دوو ڕەهەندی لەدایك بووە.

4-4: وێنەی پێشمەرگە

پێشمەرگە، کە سمبولی نەتەوەیەکە لەناو شیعریشدا ئامادەگی هەیە و بۆتە بابەت و هەوێنی هەندێ شیعر هەروەك لە کۆپلەی ژمارە (19) دا دەڵێ:

دەستت بڕزێ چاوت کوێربی،
ڕێگەی ڕاستت کەوی قافی پێ هەڵدەربێ،
هەی کرم لەگۆشتت بدات،
شێرپەنجە بە خوێنت فێربێ،
تۆ دەزانی ئەوەی کوشتت چی بوو کێ بوو؟
پێشمەرگە بوو…
پشت پەنا ، تۆشووی ڕێ بوو. (پەشێو ، 2014: 465)

گەر لە ڕووی زمانەوە سەیری دەقەکە بکەین، دەبینین شیعرەکە بەزمانێکی توندو زبر هێنراوەتەوە شاعیر، بە شێوازی دوعای شەر لێکردن دەستی بە نووسینی دەقەکە کردووە ، وێنەی پێشمەرگە لەم شیعردا وەك ڕەمزو هێمایەکی پیرۆز دەرکەوتووە، لەڕووی هونەرییەوە تاڕادەیەك لە دوادێری شیعرەکە لە ڕێگەی خواستنەوە، هەست بە بوونی وێنەی هونەری دەکرێت ئەویش لە نێوان وشەکانی (پێشمەرگەو تۆشوو) بەڵام دیسان بەهۆی بەکارهێنانی ئەو جۆرە زمانە ڕووحی هونەرییانەی شیعرەکە مردووە، هاوکات زمانی هەڵچوونی دەروونی ئەوەندە زاڵە تەواوی دەقەکەی تەنیوە، نەك هەر لەو نموونانەی ئاماژەمان پێدا ، بەڵکو بەگشتی لە زۆربەی کۆپلەکاندا ئەم زمانە ڕاستەوخۆییە و ساکارە ئامادەیی هەیە، بۆ نموونە: لە تێکڕای ئەم کۆپلانە زۆر بەزەقی هەست بەو جۆرە دەربڕینانە دەکرێت هەروەك:

لە کۆپلەی ژمارە (3)دا وشە و دەربڕینەکانی (بەعس کەڵەگایەکە ، لە ئاوەزمان دەپەڕێ) و
لە کۆپلەی ژمارە (5)دا دەستەواژەکانی (کاستان دەکەم ، دەقیژێنم ، هەسپی کوێر) و
لە کۆپلەی ژمارە (18)دا وشەکانی (گەواد ، دەم بە دەرپێ)
یان لە کۆپلەی ژمارە (7)دا شاعیر دەڵێ:

لە پەراسووی شەهیدانی
هەر سێ ساڵەی برکوژی
جەنگەڵێکی چڕو تیژی
ڕاست کەنەوە لە بەردمیان .
با ڕۆندك بۆ خواردنەوەیان

تۆزی خوێن بێ هەر س□ ز□میان
بە دووکەڵی ئاهی دایکان قانگیان بدەن،
چاوی سووریان پڕ چقل کەن
لێ نەگەڕێن
کورد کوژەکان
بگەنە سەدەی داهاتوو،
نەوەك ئەویش ئاوەگڵ کەن! (پەشێو ، 2014: 453)

زمانی ئەم دەقانە هێندەش زبر و بەزەقی هەڵچوونی نێو ناخی شاعیری پێوە دیارە، تێبینی دەکرێت زمانی سادە وساکار زاڵە بەسەر دەقەکانداو ئەمەش وایکردووە، هزرو بیرو پەیامی سیاسی زیاتر بە دیار بکەوێت و لایەنی هونەری ئیستاتیکا فەرامۆش بکرێت؛ چونکە کاتێ سەرنجی تیکڕای دەقەکانی نێو دیوانی براکوژی بە تایبەت ئەو دەقانەی، کە ئاماژەمان پێداون دەدەین، نووسینی دەق گەڵیکی لەو شێوەیەو بەکارەێنانی زمانێکی زبر و توند کە لە باکگراوند و پەیامی سیاسییەوە سەرچاوەی گرتووە، دەکرێ بگوترێ بەهۆی ئەو زمانە زبرەوە ڕووحی هونەریی دەقەکان بوونەتە قوربانی پەیامە سیاسیەکە و ئیستاتیکای شیعری زۆر بەدەگەمەن بەرچاو بکەون، ئەویش لە نێو ئەو دەربڕینە توندانەدا تواونەتەوەو بەهای هونەریان لە دەستداوە؛ چونکە شاعیر خۆشی هەستی بەم لایەنە کردووەو لە پێشەکی چاپی یەکەمی دیوانەکە بەڕوونی ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە ((ئەوەی لە بەردەستت پێش ئەوەی شیعر بێت هەڵوێستە لە کاتی نووسیندا لە بەر چاوم بووە هەژارێکی شیخەڵڵا بووە نەك خویندەوارێکی بە شیعر تێروتەسەل بۆ میکرۆفۆن نووسراوە نەك خوێند□و□ی بێدەنگ زیڕەیە نەك چرپە))
(پەشیو ، 2014: 430-431) ئەمەش سەلمێنەری ئەو ڕاستییەن ، کە شیعر خاوەنی بنەماو تایبەتمەندی خۆیەتی و پارێزگاری لە ئیستاتیکاو لایەنە هونەرییەکانی خۆی دەکات ، بە دەربڕینێکی دی چون دەکرێ دەقێك بە شیعر دابنرێت لە کاتێکدا خاڵی بێت لە زمانێکی ناسك و لایەنی هونەری و ئیستاتیکا ؟ ئاخر شیعر لەسەر بنەمای جوانی هونەریی و زمانی شیعری بونیاد دەنرێت، نەوەك بە زمانێکی توند و زبر و جنێو ئامێز و ئەمەش وادەکات ئەو جۆرە دەقانە و دەقی تری لەو شێوەیە شیعر خاوەندارێتیان لێنەکات.

ئەنجامەکان

لەپاش خستنە ڕووی ناوەڕۆکی بابەتەکەو تیشك خستنەسەر ئەو لایەنانەی ، کە دوورو نزیك پەیوەندیان بە بابەتی لێکۆڵینەوەکەمان هەیە ، ک□م□□□□ك ئەنجاممان لەلادا گەڵاڵە بوو ، کە لە چەند خا□□ک□دا دەیانخەینەڕوو:

1. لەڕووی ناوەڕۆکەوە (دیوانی براکوژی) ئەم بابەتانەی لە خۆ گرتووە: (لەتلەتکردن و دابەشکردنی کۆمەڵگا ، داشەرینی سیاسی ، ئامادەبوونی وێنەی نیشتمان ، وینەی پێشمەرگە).
2. زاڵبوونی هزوبیر و پەیامی سیاسی لە نێو دەقەکاندا بەدی دەکرێت.
3. ئامادەبوونی پەیامی سیاسی بە زمانێکی ڕاستەوخۆ بێتە هۆی لاوازی ، ئیستاتیکای دەقەکان.

کاوە عەلی مەردان

24/9/2021

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: بەزمانی کوردی

1. پەشێو، عەبدوڵڵا (2014) ، هەسپم هەورە و ڕکێفم چیا، چاپی چوارەم ، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر.
2. حوسێن جەبار ئەحمەد (2008) ، ئیستاتیکای دەقی شیعری کوردی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
3. سەجادی بەختیار و مەحموودی محەمەد(2004) ، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ، هەولێر.
4. کەریم ئازاد عبدالواحد (2011) ، ڕەنگاڵەکانی دەق، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوك.
5. الماضی ، شکری عزیز(2010) ، و. سەردار ئەحمەد گەردی ، تیۆری ئەدەب, چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین ، هەولێر.
6. مستەفا ئاسۆ عومر.(2009) ، بەها ئیستاتیکییەکانی شیعر ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی خانی ،دهۆگ.
7. میرئاودەلی، عومەر(2015)، مانا شاراوەکانی دەق، چاپی یەکەم ، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر
8. میرئاودەلی ، کەمال مەمەند (1979) ، فەلسەفەی جوانی و هونەر، چاپی یەکەم ، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی ، سلێمانی.
9. ئیگلتۆن،و.یەعقووبی،(2008) ، مارکسیزم و ڕەخنەی ئەدەبی ، چاپی یەکەم ، دەزگای ئاراس، هەولێر.

دووەم: بەزمانی عەرەبی:

10. العروى عبدالله (2012) ، مفهوم الادولوجيية، طبعة الثامنة، دارالبيضاء ، بيروت لبنان.

سیما و ساڵەکان لە پێ پیرۆزەوە.. سەباح ڕەنجدەر

1

لەگەڵ ئەستێرە بیردەکاتەوە و لە مەی سوورەوە‌ دێ
سەرلەنوێ سەیری بای سەرپەنجەرە دەکەمەوە
لە کۆتایی ڕێگا دانیشتووم و سڵاو وەردەگرمەوە
چاوم ماندوو نییە بە زۆربینی
ڕێبواری یەکەم زێوان
بوون تێیدا لە بەیانیی خۆڵەمێشی و مانگی نیوەگیان نامێنێتەوە
ڕێبواری دووەم ڕووەکەکانی خوداوەند
سێبەری دیکتاتۆر نەیهێشت چیا خەونی شەهیدانمان پێ بدات
ڕێبواری سێیەم خەون وا خۆی گێڕایەوە
گوڵم لە بێئاگایی نەچنیوە و نهێنی گەشەکردنم درەوشاندەوە
ڕێبواری چوارەم شەڕی چل ساڵە
نوێژی دڵنیایی خۆی دووگوردی بۆ هەڵبژاردم و دەستی لەسەر ناوچەوانم دانا
ڕێبواری پێنجەم مردوویەك ئاگای لە هەمووانە
مانگی هەڵاتوو سواری ئەسپی بە پەمۆ شۆردراو بوویمە جێم بهیڵە
ڕێبواری شەشەم سەد و یەکشەوە
باڵندەیەکی تازەفڕ چووە ناو دێوجامە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ باڵی ڕەق بوو
ڕێبواری حەوتەم ساڵی سفر
لە کاتی کۆنم ڕوانی و گەمارۆی شارە نوێیەکانم شکاند
ڕێبواری هەشتەم سروودی زەوی
جارێك لە جاران لە ماڵی درەختێك تاسەم پشووی دا
ڕێبواری نۆیەم حەزدەکەم ئەوەندە بژیم
من و قۆزاخە لە بینینێك چاومان ترووکا و بۆنی مۆمی سووتاومان کرد
ڕێبواری دەیەم دواکەوتن لە کەشتیی نووح
گەیشتن ئەستێرەی تاریك نەکردم و بە تەنیا ڕام نەکرد

ڕێبواری یازدەیەم بەها و هەڵەی پێشبینییەکان
گەرمایی گۆنای چیا مۆن بوو
ڕێبواری دوازدەیەم سەرەتا وشە بوو
شەپۆلی هەڵچوو لێی دام لە ژووری سارد و نزم هەنگاوم نەنا
ڕێبواری سێزدەیەم سەرزەمینی هەموو ناوەکان
بەهێمنی لە هەموویان دوورکەوتمەوە و تەنیاییم لە پشت سێبەر نەگەڕا

2
ئەسپی ناڵ پەلکەزێڕینەیی بە مانگم گوتووە
تاریکی درێژەناکێشێ دەرکەوە
کۆمەڵێك وێنە سێبەری ئەییوبن بە دیواری ژوورەکەمەوە
ئەوەی گوتیان تەمەنی نەمریی و حیکمەت بوو
پەردەی گوڵم بووە تۆمار و پێشانگای نایاب
پێ پیرۆز لە ڕێی دیداری ڕوخسار ڕووناك
لە قاپێکی قوڵ میوەی لەسەر دەستی ڕاگرتووە
خودایە نهێنی ڕوخسار ئاشکرابکە
دڵ خۆی شەراب لە جام دەکا
خومار لە خەو هەڵدەستن و لە خۆیان ڕووناك دەبنەوە
بە بەرچاوی بەرچاوتەنگان لە شەقامی لێمە تێدەپەڕن
بۆنی هەویری هەڵاتە لە دارەبازەم هەڵدەستێ
بەرەو شوێنی کوشتن و دەرکەوتنم هەڵمگرن
لە ئێستادا هەموو شتێك درێژدەبێتەوە
درەختیش زوو کەوتە سێبەرگرتن
لە شوێنێك وەستاوم ئاگاییم لەبارەی هەورەوە هەیە
باڵندەی ناو بای سەر پەنجەرە باڵ و ئاسمانی کەوتە لام
هاتە ناو نابیناکانەوە
باوەشمان تێکوەرینا و بیرمان لە بینایی و بینین کردەوە
ئەوانەی لە شەقامی لێمە پەڕیونەتەوە سەیرمان دەکەن
لە چاوی چیای بەکەڵەکۆوی گەرمترن
بینین خۆی بێتاوانە سزای بینینێکی تر نییە

تشرینی یەکەمی 2021 هەولێر

شکست هێنان بەم هەڵبژاردنە ئەرکی جەماوەری نارازیە.. عوسمان حاجی مارف

ڕێژەی جیاوازی هەڵبژاردنی ئەم جارەی عێراق لە درێژەی تەواوی هەڵبژاردنەکانی پێشوتردا پێویستە بیناسینەوە و لێکی بدەینەوەو بەهەند وەریبگیرین و بزانین کاردانەوەمان چۆن دەبێت، چونکە واوەترە لەوەی بە بایکۆت و نەچون بۆ دەنگدان مامەڵەی بکەین، ئەم هەڵبژاردنە پێش وەخت بێت یا لەکاتی خۆیدا بێت، لە دۆخێکی نالەبارو نەگونجاوی وەهادا خراوەتە بەردەم خەڵکی عێراق، کە ئاسۆی سەقامگیری سیاسی لە سایەی دەسەڵاتی هێزە میلیشیا ئیسلامی و قەومی تائفیەکاندا بۆتە حاڵەتێکی مەحاڵ، کە لەهەر سەرێکەوە جگە لە ڕامەینی دەسەڵات و هێزە میلیشیاکان هەر مامەڵەیەکی دیکە لەگەڵ ئەم هەڵبژاردنە بکرێت، قوڵبونەوەی ناجێگیری و گێژاوی سیاسی چڕتر دەکاتەوە و ئەگەری کارەساتی زیاتر دەخاتە سەر ژیانی دانیشتوانی عێراق و ئایندەیەکی مەترسیداتر بەرەوڕووی چارەنوسی کوردستانیش دەکاتەوە.

ئەم هەڵبژاردنە پێش وەختە بەدوای ئاڵوگۆڕێک لە هەلومەرجی سیاسی خراوەتە سەر شانەی سیاسی لە عێراقدا کە، یەکەم:

ڕاپەرین و ناڕەزایەتیە جەماوەریەکانی ئۆکتۆبەری ٢٠١٩، لە مەیدانی ئازادی بەغدا و شارەکانی خواروی عێراق، ڕاتەکاندن و گورزێکی وەها گەورە بو لە ئەزمونی دەسەڵاتی سیاسی تەوافقی نێوان ئەو هێزە میلیشیا ئیسلامی و تائفی و قەومیانە، کە نەتوانن بە ئاسانی پشتیان ڕاست کەنەوەو جارێکی تر ناتوانن بە هەمان شێوازی کێشمەکێش و پێگەو مەوقعیەتی سیاسیان حکومەتێکی تەوافق، کە دەخوازی تەواوی لایەنەکانی دەسەڵات و هاوسەنگی هێزەکانیان بێت پێکبهێننەوە، لەم دۆخەدا نەک قڵشتێکی گەورە کەوتۆتە نێوان ئەو دەسەڵاتەو جەماوەری ناڕازی، بەڵکو ئاکامی جێکەوتنی ئاراستەی ئەو ناڕەزایەتیە لەلایەک بە خواستی پێداگری تەواو لەسەر کۆتایی هێنان بەو دەسەڵاتە و لەلایەکی ترەوە پەرچەکرداری دەسەڵات بە کوشتاری ڕیزێکی بەرین لە خەڵکی ناڕازی، دوژمنایەتی نێوان خەڵک و دەسەڵاتی کردوتە زامێکی وەها گەورە هیچ جۆرە تیمارێک ساڕێژی ناکات، جگە لە کۆتایی هێنان و ڕامالێن و “ئیرحەل” ڕێگاو چارەیەکی تر بۆ خەڵکی ناڕازی نەماوەتەوە.

دووەم: ئاڵوگۆڕی سیاسی لە چۆنیەتی پاشەکشەو شکستی دەوڵەتی ئەمریکا بەگشتی لە ناوچەکەداو کەشمەکەشی ئەمریکا لە بەرامبەر دەخالەتی کۆماری ئیسلامی لەناوچەکەو عێراقدا، یا بونی دەورانێکی جیاواز لە هەوڵدان بۆ ڕێکخستنەوەی دەسەڵاتیکی سیاسی لە عێراقدا، کە نادیارە لە چوارچێوەی دەخالەتی ووڵاتان و بوودەڵی هێزە میلیشیاکانی عێراق ئاخۆ دەبێت پێکهاتەی ئەو دەسەڵاتە چۆن یەکلایی کرێتەوەو بە قازانجی کام هێزی میلیشیا دەبێت؟.
سێیەم: نەبونی هێزێکی باڵادەست و بەتواناو یەکلایی کەرەوە لە پێکهێنانی دەسەڵاتی سیاسی لە عێراقدا، تا ئیمکانی ئەوەی هەبێت هەژمەنی مەرکەزیەت لە عێراقدا جێ بخات، لەڕێگەی هەڵبژاردن بێت یا کودەتاو شەڕی ناوخۆ لە ئێستادا هیچ هێزێک نیە لەتوانایدا بێت یەکپارچەیی و مەرکەزیەت بەرگری لێبکات، یان جێگای متمانەی تەواوی ئەمریکاو ووڵاتانی تری دەخالەتگەر بێت لە عێراقدا.
گەر پێناسەی هەڵبژاردنەکانی پێشوی عێراق و کوردستان لە ژێر ناوی ئەزمونی پرۆسەی دیمکراتیدا وێنایەکی کاریکاتێریان پێ نیشاندابین و جۆرێک شەرعیەتی دەسەڵاتی میلیشیایی خۆیان بە هەڵبژاردن و چەواشەکاری و ساختە یەکلایی دەکردەوە، ئەم هەڵبژاردنە پێش وەختەی ئێستا زیاتر لە کاریکاتێرو گاڵتەجاری و ساختەکاری چەندین هەنگاوی بە دواوەوە ناوە، ئەو هێزە میلیشیا ئیسلامی و تائفی و قەومیانە لە هەوڵی ئەوەدان لەڕێگای سیناریۆی هەڵبژاردنەوە ڕێگایەک بۆ دەربازبون لەو قەیرانە قوڵەی دەرگیری بون بدۆزنەوە، ئەو قەیرانەی کە ناتوانن بەهەڵبژاردن یان بە هێزی چەکدارو لەشکرکێشی دەسەڵاتی سیاسیان رێکخەنەوە، دەیانەوێت و لەهەوڵی بە هودەی ئەوەدان بەهەر قیمەت جارێکی تر دەسەڵاتی سیاسی لە بەرامبەر جەماوەری ناڕازیدا رێک خەنەوە، بەڵام بێ ئەوەی ئاسۆیەکی ڕۆشن لەسەر چارەسەر بۆ قەیرانی دەسەڵات و چارەنوسی سیاسی لە عێراقدا ئاراد بێت، جگە لە چاوەروانیان بە پێشهات و ئاڵوگۆرەکان.

نالەباری هەڵومەرجی سیاسی بەدەرگیر بونی درێژماوەو بەردەوامی لە گێژاوی سیاسی و خوڵقاندنی ژیانێکی سەخت و دژوارو پڕ کارەسات و نائارام و مەترسی بۆ ژیانی دانیشتوانی عێراق، مایەی ئەوپەڕی بێزاری و توڕەیی و ناڕەزایەتیەکی بەرفراوانە لە حەتمیەتی خواستی ڕوخانی ئەم دەسەڵاتەو تەواوی سیستمی سیاسیی و پێکهاتەی لە هێزە میلیشیا ئیسلامی و قەومی و تائفیەکاندا، ئەزمونی دەسەڵاتی بۆرجوازی عێراق گەورەترین شکستی خۆی لە نمونەی دەسەڵاتی سیاسیەک نیشاندا کە ناتوانێ و ئیمکانی نیە ئەم جۆرە دەسەڵاتە ئایندەیەکی ڕۆشن لە جێگیری سیاسی دابین بکات. بە هەر ئاستێک لە ئارام

بونەوەی چەنیەتی ناڕەزایەتیەکان لە مەیدانی ئازادی بەغدادو شارەکانی خواروی عێراق، بەڵام نەبەتە ئاکامێک لە ڕاگرتنی ئەوەی لە ساتە وەختێکدا شەپۆلی تەقینەوەی ڕاپەڕینی جەماوەری لە مەیدانی سیاسی عێراقدا ڕامالینی ئەم دەسەڵاتە بکاتە ئەمری واقع، هەر بۆیە مەسەلەکە هەڵبژاردن و گاڵتەجاری و کارتۆنی پەرلەمان نیە، بەڵکە هەوڵدانە بۆ کۆتایی هێنان بە پرۆسەیەکی سیاسی کە لە دوای داگیرکاری ئەمریکا بۆ عێراق دانیشتوانی عێراقیان سەرقاڵ و چارەنوسێکی نادیار کردووە.
بانگەواز لەم هەلومەرجەدا لەهەر لایەنێکەوە بۆ بایکۆت و نەچون بۆ دەنگدان، خاڵێکی لاوازە لەو هەوڵانەی کە دەمانەوێت ئاراستەی ناڕەزایەتیە جەماوەریەکان بکات بۆ ئەو سەرەنجامەی کۆتایی بەم دەسەڵاتە بهێنێت، بۆیە پێوستە پێداگری و کارکردن لەسەر پەرەسەندن و ڕێکخستنی ئەو ناڕەزایەتیانە بکرێت، بەمانای هاتنە مەیدانی جەماوەری ناڕازی بۆ شکست هێنان بە هەڵبژاردن، چونکە لە ڕۆژی یەکەمی ناڕەزایەتیەکانی ئۆکتۆبەرەوە بانگەوازی ئەوەی تیا کرا "ئەم دەسەڵاتە دەبێت بڕوات" واتە لەباری عەمەلیەوە هەوڵدان بۆ شکست هێنان بەم هەڵبژاردنە کارسازەو ئەتوانێ ڕێڕەوی ناڕەزایەتیکان بەرەو ڕامالینی دەسەڵات بەرێت، بایکۆت گەڕانەوەیە بۆ پێش ناڕەزایەتیەکانی ئۆکتۆبەرو جیاوازی نەکردنی نێوان هەلومەرجی ئەم هەڵبژاردنەو هەلومەرجی هەڵبژاردنەکانی پێشوترە.

عێراق لە سەرو بەندی کێشمەکێشی وڵاتانی زلهێزی دنیاو وڵاتانی ناوچەکەدا، لەبەردەم لێواری ئاڵوگۆڕێکی سیاسی جدیدایە گەر ئاراستەی ناڕەزایەتیە جەماوەریەکان ئامادەسازی بۆ کۆتایی هێنان بەم دەسەڵاتە نەکاتە ئەمری واقع و ئەلتەرنەتیفی دەسەڵاتێک کە تەعبیربێت لە دەورو دەخالەت و ئیرادەی ڕاستەوخۆی خەڵک نەهێنێتە مەیدان، چینی بۆرجوازی عێراق لە فۆرمو شێوازی تردا لەگەڵ ئەو ئاڵوگۆڕانەی بۆ عێراق پێشبینی دەکرێت خۆی دەگونجێنێت. ئەم هەڵبژاردنە لە دەخ و زنجیرەی ئەو ئاڵوگۆڕانەدا کاری لەسەر دەکرێت کە پاریزگاری لەو مەترسیانە بکات دەسەڵاتی بۆرجوازی بەڕێوەیەتی. بۆیە بانگەوازی بایکۆت لە بەرامبەر ئەم هەڵبژاردنەدا درک نەکردنە بەو ئاڵوگۆڕانەو ئەو هەلومەرجە سیاسیەی شکستی ئەم هەڵبژاردنەی هەرلەسەرەتاوە کردۆتە حەتمی قوڵبونەوەی قەیرانی زیاتری دەسەڵاتی سیاسی.

مەسەلەیەک کە پێویستە قسەی لەسەر بکەین جێگەو ڕێگەو دەورو کاریگەری ئەم هەڵبژاردنەی عێراقە لەسەر کوردستان، بەتایبەتی کە

حزبەکانی کوردیەتی ئەم جارەش بەهەر کەشەو ئاڵوگۆڕێک کە لەبەردەم ئایندەی دەسەڵاتی سیاسی عێراقدایە، جارێکی تر پەیمانی سیاسەتی پاشکەبونیان بە چارەنوسی نادیاری عێراقەوە گرێ ئەدەنەوە لە ئامادەسازیدان بۆ بەشداری لە هەڵبژرادن و قەیرانی بێ کۆتایی ئەم دەسەڵاتەی ئێستای عێراقدا، گەر لەو جێگایەوە کە هەڵوێست و کاردانەوەی سیاسیمان بەرامبەر ئەم هەڵبژاردنە لە عێراقدا لەسەر بنەمای ئەو هەڵومەرجانەی پێشتر ئاماژەمان پێدا، هەوڵدانە بۆ شکست پێهێنانی هەڵبژاردن و ڕەتکردنەوەی تەواوی پرۆسەی سیاسی و ڕاماڵینی دەسەڵاتی سیاسی عێراق، بەڵێ بەهەمان شێوە جەماوەری ناڕازی کوردستان کە ئێستا پێویستە لە بەرامبەر هەڵبژاردنەکانی عێراقدا هەمان هەڵوێست و پشتیوانی و پەرچکرداری سیاسیان بێت لە شکست پێهێنانی هەڵبژاردن و هەوڵدان بە ڕەتکردنەوەی پرۆسەی سیاسی و ڕاماڵینی دەسەڵاتی سیاسی لە عێراقدا، لە هەمان کاتدا پەرەدانی ناڕەزایەتیەکان بە ئاراستەی ڕێگە گرتنی حزبەکانی کوردایەتی بە بەشداریان لەو هەڵبژاردنەدا، واتە بە هەمان شێوە بایکۆت و بەشداری نەکردن لە دەنگدان لە کوردستانیشدا ناتوانێ لە پرۆسەی وەڵامدەرەوەی کۆتاییهێنان بێت بەدەسەڵاتی سیاسی لە عێراق و لە کوردستاندا.